

Univerzita Palackého v Olomouci

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

Ucrainica

IX

Současná ukrajinistika

Problémy jazyka, literatury a kultury

Olomouc 2020

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

Philologica 2020

UCRAINICA IX

SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA

Problémy jazyka, literatury a kultury

Sborník příspěvků

Univerzita Palackého v Olomouci

UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

Philologica 2020

UCRAINICA IX

**SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA
PROBLÉMY JAZYKA, LITERATURY A KULTURY**

Sborník příspěvků

Univerzita Palackého v Olomouci

OLOMOUC 2020

Recenzenti:

Prof. Ludmila Stěpanova, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci)

Prof. Oleh Tyshchenko, DrSc. (Lvivskyj deržavnyj universytet bezpeky žytėdijalnosti)

Redakční rada:

Prof. Alla Arkhanhelska, DrSc.- předsedkyně

Prof. Anatolij Zahnitko, DrSc. čl. kor. NAVU

Prof. Ludmila Stěpanova, CSc.

Doc. Halyna Siuta, DrSc.

Prof. Nadiia Balandina., DrSc.

Prof. Oleh Tyshchenko, DrSc.

Prof. Olena Levchenko, DrSc.

Doc. Liudmyla Tarnashynska, DrSc.

Doc. Oksana Taran, CSc.

Mgr. Uljana Cholodová, Ph.D.

Mgr. Radana Merzová, Ph.D.

Sborník vznikl za spolupráce se zahraničními partnery Univerzity Palackého, kterými jsou:

Institut pro ukrajinský jazyk Národní Akademie věd Ukrajiny

Institut pro ukrajinskou literaturu Tarase Ševčenko Národní akademie věd Ukrajiny a

Národní univerzita Lvovská Polytechnika

Za obsah, jazykovou a stylistickou správnost odpovídají autoři příspěvků.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

Editor © Alla Arkhanhelska, Radana Merzová, Oxana Taran, 2020

Univerzita Palackého v Olomouci, 2020

ISBN 978-80-244-5744-4 (print)

ISBN 978-80-244-5745-1 (CD)

ISSN 0231-634X

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	11
ПРОБЛЕМИ СИНХРОНІЙНОЇ ТА ДІАХРОНІЙНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	13
Барань Єлизавета ІШТВАН УДВАРІ — ЛЕКСИКОГРАФ, ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКО- УГОРСЬКИХ, РУСИНСЬКО-УГОРСЬКИХ МІЖМОВНИХ КОНТАКТІВ	15
Бігдай Марія ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА ДІЕСЛІВ ВІДНОШЕННЯ	23
Борисов Володимир ОСОБЛИВОСТІ ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ТЕРМІНО- СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛУЗІ ОСВІТИ	29
Брус Марія ДІАХРОННИЙ І СИНХРОННИЙ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ФЕМІНІТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	33
Вознюк Юлія СПОСОБИ НЕОСЕМАНТИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ	40
Газдаг Вільмош СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ у ЗАКАРПАТСЬКИХ УГОРСЬКИХ ГОВОРАХ	44
Гірняк Світлана ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ХСІХ ТОМУ «ЗАПИСОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА»..	53
Загородня Ольга УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА В АСОЦІАТИВНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ ЯК ІЛЮСТРАЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ.....	61
Йодловська Аліна ПЕРЦЕПТИВНИЙ МОДУС «СМАК» ТА ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЯ У СТРУКТУРІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ (ЗА СЛОВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	69
Казимирова Ірина КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ У ДІАХРОНІЙНОМУ АСПЕКТІ.....	74
Кузь Галина БІБЛІЙНА ФРАЗЕОЛОГІЯ З АНТРОПОНІМНИМИ КОМПОНЕНТАМИ (УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКІ ПАРАЛЕЛІ).....	81

Кульчицький Ігор ФОРМАЛІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ ТЕКСТУ ПРИ ВИКОРИСТАННІ КОРПУСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	86
Ліхнякевич Ігор ЛІНГВОСТАТИСТИЧНИЙ ПРОФІЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ Е. М. РЕМАРКА «ТРИУМФАЛЬНА АРКА»	93
Невська Юлія МАНІФЕСТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЕВІДЕНЦІЙНОСТІ В ЕПІСТОЛЯРІЇ М. КУЛІША	99
Процик Ірина «ГРАВ Я ТОДІ З «ЛІСНЬОМ» СКОЦЕНЕМ І «ЛЬОЛЬОМ» МІКЛЬОШЕМ В НАПАДІ»: ПРИЗВИСЬКА УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛІСТІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ	104
Редько Євген "ДВІ СЛОВІ" ПРО ГЕНЕЗУ УКРАЇНСЬКИХ АРГО.....	111
Романюк Юлія ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ- ЖАРГОНІЗМІВ У ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ.....	116
Суховій Оксана ГРАФІКО-ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РУКОПИСНОЇ ЗБІРКИ «КАЗАНЬ» ВАРЛААМА ЯСИНСЬКОГО.....	121
Таран Оксана ОДИНИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАГАЛЬНОГО СЛЕНГУ З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖЕННЯ	126
Царалунга Інна КОНСОНАНТИЗМ УКРАЇНСЬКОГО ДІЛОВОГО ПИСЬМЕНСТВА XIV СТ. У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МОВНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ.....	133
ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ І ДИСКУРСУ	141
Левченко Олена ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕГМЕНТІ ІНТЕРНЕТУ (ПОЛЬСЬКІ ІНТЕРТЕКСТЕМИ В УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТАХ)	143
Мешков Володимир СТАБІЛІЗОВАНІ Й НЕОЛОГІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ БЛОГОСФЕРІ	149

Наєнко Галина УКРАЇНСЬКІ ІНТЕРФЕРЕМИ В ПЕРЕКЛАДАХ СИМОНА ТОДОРСЬКОГО ...	154
Петренко Анастасія ІСТОРІЯ ЯК СФЕРА-ДЖЕРЕЛО ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ У МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМК.....	160
Сахарова Ольга МОВНІ ЗАСОБИ ГРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДРАМАТУРГІЙ- НОМУ ДИСКУРСІ.....	166
Сивець Тетяна КОГНІТИВНА МАПА КИЄВОРУСЬКОГО ТЕКСТУ «СЛОВО О ПЛЪКУ ИГОРЕВЪ...».....	171
Сюта Богдан ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ЧИННИКИ МОДЕЛЮВАННЯ ЗМІСТІВ У МУЗИЧНОМУ МОВЛЕННІ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	177
Сюта Галина ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ «КУЛЬТУРИ ДИТИНСТВА» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ ПРАКТИЦІ.....	186
ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ І ЛІНГВОПОЕТИКИ.....	195
Гоцинець Ірина ЛІНГВОСТИЛІСТИКА ПОВІСТІ А. МИХАЙЛЕНКА «ЗАПАХ ПОЛИНУ»	197
Дядченко Ганна ОБРАЗНА ПАРАДИГМА <i>КОХАННЯ</i> У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	204
Єрмоленко Світлана ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ДИНАМІКА МОВНО-ЕСТЕТИЧНОГО ЗНАКА <i>ВІТЕР</i>	211
Кравець Лариса МЕТАФОРИ СЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТ.....	221
Палаш Альона МОВНА ЕСТЕТИКА ОБРАЗУ «ЖІНКА» У МОВОТВОРЧОСТІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО	226
Самойлова Ірина АВТОРСЬКЕ СЛОВО В СЛОВНИКУ МОВИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ Й У ТЛУМАЧНОМУ ЗАГАЛЬНОМОВНОМУ СЛОВНИКУ.....	233

Сенькович Ольга МЕТАФОРИЗАЦІЯ НЕБА В ПОЕЗІЇ Б.-І. АНТОНІЧА	240
Ткаченко Олена АРХЕТИП БРАТОВБИВСТВА В МІФІ ПРО ЗАСНУВАННЯ РИМА: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ	246
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА Й ЖУРНАЛІСТИКИ 255	
Амір Адріана МІТОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ ДІЙСНОСТІ В РОМАНІ «ЧОРНИЙ ВОРОН» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА.....	257
Гладун Дарина ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ПОЕТИЧНОГО ПЕРФОРМАНСУ В УКРАЇНІ. ІСТОРІЯ ТЕОРІЇ ПЕРФОРМАНСУ	262
Кондратьєва Світлана СТАНОВЛЕННЯ ЗАДУМУ ТА СТРУКТУРИ П'ЄСИ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО «ЗАВОЙОВНИКИ»	267
Кордонець Олександр ВІДТВОРЕННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ В ОПОВІДАННЯХ «ПИРОГИ З ЧЕРНИЦЯМИ» І. ФРАНКА ТА «ЖИДІВСЬКА ДИТИНА» Н. КОБРІНСЬКОЇ	271
Лях Тетяна ЛЮДИНА І СВІТ В НОВЕЛІСТИЦІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА: ОНТОЛОГІЧНИЙ МОДУС ХУДОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ АВТОРА	277
Чонка Тетяна АНТРОПОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ФАНТАСТИЧНОЇ ПРОЗИ ВОЛОДИМИРА ЛИСА.....	283
ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ ТА ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ 291	
Березюк Юлія РЕАЛІЗАЦІЯ ДИДАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ РОБОТИ з ПІДРУЧНИКОМ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ	293
Вайдич Тетяна ЕТНОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СПАДЩИНІ ІВАНА ПАНЬКЕВИЧА	299
Валенкевич Ольга НАУКОВІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ДИТЯЧИХ ОСВІТНІХ МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ.....	303

Марченков Сергій ОСНОВНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	311
Тимченко Марина, Березюк Олена ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ	316
Шевцова Лариса ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ	319

ІШТВАН УДВАРІ — ЛЕКСИКОГРАФ, ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ, РУСИНЬСЬКО-УГОРСЬКИХ МІЖМОВНИХ КОНТАКТІВ

Барань Єлизавета

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
barany.erszsebet75@gmail.com

Заслуга Іштвана Удварі у сфері дослідження історії української мови, української та русинської історичної діалектології, мови бачвансько-сримських русинів, угорської україністики, українсько-угорських, русинсько-угорських міжмовних контактів, виявлення, дослідження та видання давніх східно- та південнослов'янських писемних пам'яток є неоціненною: саме він повернув науці забутих мовознавців, істориків та інших діячів культури. За редакцією Іштвана Удварі була видана шеститомна база даних українсько-угорського словника (Ніредьгаза, 2000–2003) та двотомний угорсько-український словник (Ніредьгаза, 2005–2006).

Життєвий шлях та освітянська діяльність. Іштван Удварі народився 14 липня 1950 року в селі Торньошпалца Саболч-Сатмар-Березької області. Загальноосвітню школу закінчив у селі Еперйешке (тут і виріс), а середню в сусідньому селі Мандок. У 1975 році отримав диплом про вищу освіту в Дебреценському університеті Лайоша Кошута за фахом «історія та російська філологія». Після закінчення університету до 1978 року працював учителем гімназії в місті Кішварда. Починаючи з 1978 року, працював в Ніредьгазькому університеті (до 2000 року заклад мав назву Педагогічний інститут ім. Дьєрдя Бешшенеї, відтак Ніредьгазька вища школа, з 2016 року — Ніредьгазький університет), пройшовши всі ієрархічні ступені, з 1989 року на посаді професора. У 1997 році отримав професорську стипендію імені Сечені.

У Педагогічному інституті ім. Дьєрдя Бешшенеї спочатку працював викладачем російської мови та літератури. За його ініціативи була створена кафедра української і русинської філології в Ніредьгазькій вищій школі, де, починаючи з 1993 року, студенти мають можливість здобувати диплом українського філолога. До 1999 року кафедра мала статус інститутської, завдяки старанням професора Удварі у 2000 році акредитована Угорською акредитаційною комісією як університетська кафедра. «Історичною заслугою І. Удварі є заснування чи не першої в повоєнній Угорщині вишівської кафедри, де українській мові відведено належне місце», — так оцінив діяльність Іштвана Удварі В. В. Німчук [Німчук 2011: 40]. Зусилля професора Удварі колеги схвалювали: «кафедра української і русинської філології є центром гунгаро-рутеністичних досліджень і має популярність як в Угорщині, так і за її межами. Засновник кафедри української та русинської філології Іштван Удварі таким чином створив один з найбільших центрів української та русинської культури в Угорщині» [Abonyi–Zoltán 2010: 9].

З 1990 до 1992 року Іштван Удварі обіймав посаду проректора з наукової роботи в Педагогічному інституті ім. Дьєрдя Бешшенеї. Він був одним із основоположників мовознавчої докторської школи гуманітарного факультету Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша. З 1997 року член редакційної колегії журналу *Kárpáti Minerva*, а з 2001 року — славістичного часопису Академії наук Угорщини *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. З 1990 до 1994 року І. Удварі був головним редактором наукового видання Ніредьгазького педагогічного інституту ім. Дьєрдя Бешшенеї *Acta Academiae Paedagogicae*

Nyíregyháziensis. Вчений був засновником та редактором наукових видань *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensis*, *Vice Versa*, *Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae* и *Glossarium Ukrainicum*.

Наукова діяльність¹. Науковою роботою Іштван Удварі зацікавився ще в студентські роки. У 70-х роках почав досліджувати угорські лексичні запозичення в мові бачвансько-сримських русинів. Результати цієї розвідки лягли в основу його магістерської роботи. У 1987 році захистив кандидатську дисертацію. Незабаром ця праця вийшла друком [Udvari 1995]. Дослідник зазначає, що в бібліотеках й архівах північно-східної Угорщини зберігаються друковані й рукописні документи русинської писемності XVII — XVIII ст. Серед цих джерел є наукові праці, літургічні тексти, офіційні документи. Виявлення фонетичних, лексичних, морфологічних та орфографічних особливостей кириличних русинських рукописів XVIII ст. стало об'єктом дослідження І. Удварі. З огляду на те, що І. Удварі, окрім філологічної освіти, був за фахом і істориком, то мав на меті розглянути історичні обставини появи знайдених ним рукописів, виявити ті екстралінгвальні фактори, які вплинули на мовні особливості кириличних рукописів. Частина досліджених рукописів створена на території сучасного Закарпаття, інша — у північно-східній низовинній частині Угорщини, зокрема, офіційні документи русинських парохів Андрія Бачинського, Івана Копчая та Григорія Тарковича, які в час написання документів були деканами або архідеканами. Більшість створених на території сучасного Закарпаття рукописів (авторами яких є єпископи Георгій Бізанцій, Юрій Гаврило Блажовський, Михайло Ольшавський, Іван Брадач, Андрій Бачинський) належать до Мукачівської греко-католицької єпархії. Автор вперше робить спробу аналізу правописних норм офіційних документів літургічної церковнослов'янської мови, літературної староукраїнської (руська мова, проста мова) і карпаторусинської народної мови у тому вигляді, у якому вони використовувалися в XVIII столітті.

Зміст видання складається з п'яти великих об'єднаних між собою розділів, а саме: класифікація рукописних джерел; дані про різновиди письма (півустав і скоропис); мовний аналіз пам'яток; бібліографія рукописних джерел; список використаної літератури. У передслові І. Удварі [Udvari 1995: 2–4] подає етноніми на позначення східнослов'янського населення, яке проживало на території Угорського Королівства (самоназва *rusznák*, *ruszin* 'руснак, русин'), зокрема, *руський*, *угороруський*, *русин*, *руснак*, *рутен*, *карпаторуський*, *карпатоукраїнець*, *українець*. Сам дослідник з огляду на аналізований історичний період найчастіше вживає етнонім *русин*, *рутен*, які є угорськими відповідниками латинського *ruthenicus*.

Класифікація рукописних джерел дає чітку картину про види офіційних документів аналізованого періоду. Серед досліджених документів є статутути, універсали, протоколи, реєстрові книги, договори, квитанції, переписах, каталоги, заповіти, протоколи, листи, свідоцтва, довідки, переклади, грамоти. Список документів налічує близько 240 рукописних одиниць. І. Удварі не просто класифікує, а глибоко аналізує усі види документів. Далі переходить до розгляду та наукового вивчення русинських рукописних пам'яток аналізованого періоду, написаних скорописом: аналізує фонетичну систему, особливості скорочених написань, позначення чисел, а також відображений у графіці скоропису вплив угорської мови.

Найбільший за обсягом розділ присвячений аналізу мови пам'яток, зокрема фонетичним, лексичним та морфологічним особливостям [Udvari 1995: 30–90]. У розділі про лексичні особливості пам'яток наголошено, що в договорах, переписах та листах значно більше діалектних елементів, ніж у статутах та універсалах. Виявлено численні приклади латинізмів та гунгаризмів (перша група успадкована із староукраїнської літературної мови,

¹ Обсяг статті дозволяє розглянути це питання лише частково. Повну бібліографію наукових публікацій Іштвана Удварі уміщено у виданні: Udvari István élete és munkássága Іштван Удварі: Биобиблиографический указатель. Zoltán András (szerk.). Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensis 26. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. Nyíregyháza, 2010.

а друга — з народнорозмовної мови). Частина латинізмів пов'язана з проведенням церковної служби, релігійним вченням, організацією церковної справи та керівництвом церквою (наприклад, *сакраментъ, казусъ, министровати, сентенційо, реверенда, визита, штатута, куренсь, презвитерь*). Більшість діалектизмів поширена на всій території Закарпаття, серед них є чимало лемкізмів. Наявність полонізмів І. Удварі [Udvari 1995: 85–86] пояснює вкрапленням їх із староукраїнської літературної мови або ж із лемківських говірок. Подає полонізми, які проникли із староукраїнської літературної мови, до прикладу: *(пре)велебный, капланъ, покута, малженство, повиноватый, притомный, недбалство, неоумиетный, заздрость, моцностъ, ростропностъ, обжерство, цюота* та ін. У кінці XVIII ст. кількість освічених парохів зросла, через це зменшилася частота вживання народнорозмовних елементів, зокрема угорських і словацьких запозичень.

Лексичні елементи народнорозмовної мови дослідник відносить до таких тематичних груп: сільське господарство, землеробство, одяг, одиниці вимірювання, назви грошових одиниць, побут, назви страв, назви спорідненості та свояцтва, назви осіб за видом діяльності (до прикладу: *телекъ, фейса, кертъ, бочкора, ручники, лайбикъ, покровецъ, фрышиткъ, ришакаша, фляшкы, олмарія, фіовка, свашка, сват, кочишъ, жидовка, солтабировъ, баба, югась*). Він зазначає, що серед діалектизмів чимало гунгаризмів. Перераховує лише ті, які не проаналізовані у працях Ласло Деже², наприклад: *бочкора, жачков, фіовка, мордалка, капча, копантовъ, цидулка, олмарія, погаръ, таркастый, мента, теметувъ* та ін. [Udvari 1995: 89].

Виконавши ретельний мовний аналіз пам'яток згадуваного періоду, І. Удварі робить висновок: у документах першої половини XVIII ст. домінують діалектні риси та елементи староукраїнської літературної мови, спостерігаються стійкі поєднання української офіційної мови (це свідчить про вплив польської мови). У 50–60-і роки простежується синтез народних і літературних елементів. Останніми представниками цього напрямку, згідно з розвідками Удварі, були Михайло Ольшавський та Іван Брадач. У 70–80-і роки домінують норми церковнослов'янської мови, з'являється вплив російської мови. Уживання неунормованої церковнослов'янської мови прослідковується в джерелах, підготовлених в канцелярії Андрія Бачинського попри те, що серед керівників русинської церковної і культурної політики церковнослов'янська мова мала статус літературної. Офіційні документи та циркулярні листи, які з'явилися в канцелярії Бачинського, вважали зразками норми літературної мови. Саме ці мовні традиції (Удварі вживає термін «карпаторусинське язичіє») стали зразком для наслідування. Використання карпаторусинського язичія, підсумовує Удварі [Udvari 1995: 5], бере свій початок від письмової практики канцелярії А. Бачинського. Дослідник зауважує, що в кінці XVII — на початку XVIII ст. поняття «скоропис» було близьким до поняття «нелітературна (некнижна) мова». У цей час графічні, орфографічні та граматичні особливості нової російської літературної мови проникають у практику скоропису початку XVIII ст. Ця карпаторусинська скорописна офіційна писемність мала вплив на графіку, орфографію та мову друкованих книг, зокрема виданих у 1770-их роках урбарій, створених у кінці 1790-их роках букварів, а також на катехізис 1801 року [там же: 6].

Лексикографічна діяльність. Із 1992 року над створенням сучасного словника почали працювати співробітники кафедри української та русинської філології. Іштван Удварі опублікував «Базу даних українсько-угорського словника» (Ніредьгаза, 2000–2003), у якій число реєстрових слів сягає 92 тисяч, що, як дізнаємося з передмови до виданого пізніше «*Угорсько-українського словника*», «можна назвати бібліографічною рідкістю». Вихід у світ цього словника був дуже важливою подією, оскільки з 1963 року не з'являлося нічого подібного.

У передмові до останнього тому (а щодо часу видання — першого) головний редактор І. Удварі [Udvari 2000: 5] зазначив таке: «На початку 1998 року я вирішив збагатити українську славістичну літературу українсько-угорським словником. Як дослідник та викладач-практик, я відчув нагальну потребу створення такого словника. Слід зауважити, що досі вже з'явилася

² Про наукову діяльність див.: [Барань 2016: 387–396].

низка галузевих словників, але жоден з них не відповідає сучасним вимогам ні за якісними, ні за кількісними параметрами».

Усі причетні до його видання науковці мають великий досвід лексикографічної роботи. Мовознавець Іштван Ковтюк уже понад 40 років викладає у вищих навчальних закладах Закарпатської області, його наукові зацікавлення пов'язані з проблемою українсько-угорських міжмовних контактів. Ангела Гедеш та Леся Мушкетик досліджують угорсько-українські літературні та етнографічні зв'язки. Андрея Абоні, Мігай Капраль і Рената Романюк — викладачі колишньої кафедри української та русинської філології Ніредьгазького інституту. Укладач Іштван Удварі своєю видатною дослідницькою діяльністю започаткував і довів до результату актуальне вже давно угорсько-українське лексикографічне видання.

Словник побудований за алфавітно-гніздовим принципом. Реєстрове слово набрано жирним шрифтом. Згідно з угорською лексикографічною традицією, омоніми наведено в окремих словникових статтях і позначено арабськими індексними цифрами. До кожного реєстрового слова подано парадигми угорською мовою, у випадку слів, які належать до кількох частин мови, дається пояснення, яке вказує на приналежність слова до конкретної частини мови: *бáжаний* 1. *mn* [прикметник]; 2. *fn* [іменник]; *ліновий* 1. *mn* [прикметник]; 2. *línovi fn* [іменник]; *ліснічий fn* [іменник]; *мари fn* [іменник], *isz* [вигук]; *мімо hat* [прислівник], *elölj* [прийменник]; *безсорóмно hat* [прислівник]; в *elölj* [прийменник]; *зей-зей isz* [вигук], *як-óт ksz* [сполучник], *msz* [частка]. До іменників подано форму родового відмінка однини, указано чергування голосних та приголосних, випадання звуків; ремаркою *nrág* позначено невідмінювані іменники із вказівкою їхнього роду; іменники категорії *pluralia tantum* мають позначку *tb*. Прикметники подано у формі чоловічого роду; форми жіночого і середнього роду указано лише при субстантивованих прикметниках, до прикладу, *майбúтній* I. *mn* [прикметник], *майбúтне* II. *fn* [іменник]. За правилами української лексикографії, дієслова подано у формі інфінітива, а угорський відповідник — у формі третьої особи однини. Укладачі зазначили, що носіям угорської мови засвоювати видові форми дієслова складно. Тож у словникових статтях спочатку подається форма недоконаного виду, потім слідує форма доконаного виду, якщо ж у процесі дієвідмінювання відбуваються зміни, то подаються форми 1, 2 особи однини та 3 особи множини. Окремими словниковими статтями подано похідні від дієслів дієприкметники, а також прислівники, утворені від різних частин мови.

До шеститомної бази даних з'явилося видання «Словозміна української мови», автором якого є Олександр Тараненко (Ніредьгаза, 2003). Було вирішено додати до словника таблиці відмінювання та дієвідмінювання відповідно до традицій угорської лексикографії «з метою якомога повнішої характеристики особливостей відмінювання та дієвідмінювання слів української мови» (див. розділ «Словозміна української мови». Проект обговорення та лексикографічної апробації, с. 11). Типи відмінювання побудовані з урахуванням флексійних, морфологічних та акцентних підтипів. Олександр Тараненко подає навіть одиничні зразки відмінювання, а також варіанти відмінювання слів. Розподіл іменників за особливостями словозміни здійснюється на основі їх групування за чотирма типами відмінювання, а в межах першої та другої відмін також за належністю до твердої, м'якої та мішаної груп відмінювання. Наступні лінії розподілу іменників здійснюються за належністю до категорій істот / неістот; за особливостями непрямих відмінків (насамперед родового, кличного та місцевого), морфологічних змін та переміщення наголосу при відмінюванні. Парадигми прикметників розглядаються за характером кінцевого приголосного основи (тверду і м'яку групу відмінювання). Парадигми дієслів визначаються за характером особових закінчень в однині і множині теперішнього або майбутнього часу (дієслова і дієвідміни поділяються на 8 структурних класів, а дієслова II дієвідміни — на чотири класи), окремо виділяються атематичні дієслова.

У словнику в межах словникової статті наведено традиційно прийняту для слів різної частини мови граматичну парадигму. Укладачі мали на меті до кожного заголовного слова додати цифровий або цифрово-літерний індекс, що відсилає користувача до певної таблиці. Однак відповідний індекс наведений лише до заголовних слів першого тому (А–Б). До

прикладу, при заголовному слові *апóстол*, *-а* індекс відсилає нас до таблиці 19 «Словозміни», де розміщено зразок відмінювання іменників чоловічого роду назв істот II відміни твердої групи з кінцевим приголосним у називному відмінку із закінченням *-е* в кличному відмінку на прикладі іменника *студéнт*; при заголовному слові *багні́стий* індекс відсилає нас до таблиці 58 «Словозміни», де подано зразок відмінювання прикметників твердої групи чоловічого, жіночого і середнього родів на прикладі прикметника *старі́й*; при заголовному слові *благáти* індекс відсилає нас до таблиці 81, де розміщено зразок дієвідмінювання дієслів і дієвідміни із суфіксом *-а-* (графічно також *-я-*) в інфінітиві і *[-aj- (-aj-)]* у теперішньому та майбутньому часі на прикладі дієслова *пукáти*.

Шеститомний словник Іштван Удварі назвав «базою даних до українсько-угорського словника». Із назви випливає, що він містить велику кількість лексем та їх угорських відповідників.

Розгляньмо розмаїття заголовних слів.

Окремими словниковими статтями подано назви осіб за професією чи видом діяльності: *абсолюті́ст* — *абсолюті́стка*, *автомáтник* — *автомáтниця*, *аквалері́ст* — *аквалері́стка*, *меценáт* — *меценáтка*. Є в реєстрі і складноскорочені слова й аббревіатури: *ветінститут* (ветерина́рний інститут), *ветлі́кар* (ветерина́рний лі́кар), *дипкупé* (дипломатичне купé), *диптóшта* (дипломатична по́шта), *лісгóсп* (лісовé господа́рство), *медпóнкт* (медичний пункт), *медсанбáт* (ме́діко-саніта́рний бата́льйон), *райвиконко́м* (райо́нний викона́вчий коміте́т), СНІД (синдро́м набу́того імúнодефі́циту), *фінвідді́л* (фіна́нсовий відді́л).

Окрім загальновживаних до реєстру ввійшла значна кількість діалектних лексем: *аді́-но*, *а́йкало*, *барабо́ля*, *бокóр*, *бокора́ш*, *бокора́н*, *бубні́й*, *бузько́*, *бу́нда*, *бу́рдей*, *ва́тра*, *верзу́н*, *ву́йко*, *габа́*, *гавка́ч*, *га́йно*, *галайда́*, *зглядь*, *ка́вка*, *каба́т*, *каса́рня*, *кулика́ти*, *ку́нтуш*, *ле́йбик*, *мала́й*, *ма́нта*, *маця́*, *нанáшко*, *напра́вду*, *нара́з*, *пуга́р*, *скоро́ліски* (*Galanthus nivalis*), *фа́йний*, *фала́т*, *фа́нтя*, *фра́снути*, у складі сполучення *фра́снути по голові*, *чі́чка*, *чкурну́ти*, *икама́ток*, *икраб*, *ильо́гати*, *итуде́рний*, *шуга́*, *шуга́й*, *яскі́ня*. Наведено приклади просторіччя: *бага́цько*, *базарува́льник*, *башиковсти́й*, *баду́н*, *люд*, *жона́*, *дире́кторша*, *ка́верза*, *каламут́ник*, *карлю́читися*, *ква́цати*, *пря́мце́м*, *пуза́нь*, *пустоплі́с*, *шмє́га*, *шукани́на*, *шу́ри-му́ри*. Серед реєстрових слів чимало історизмів: *гайдама́ка*, *га́лли*, *е́ллін*, *ке́сар*, *лях*, *наркомáт* (наро́дний коміса́ріат), *наро́дник*, *пушка́р*, *скі́петр*, *скі́пщина*, *ча́та*, *чекі́ст*, *шиши́ак*, зокрема й назви історичних топонімів (*Австро-Уго́рщина*, *Радя́нський Сою́з* (при заголовному слові *радя́нський*), *Пру́ссія*, *Чехослова́ччина*) та історичних астіонімів (*Єкатериносла́в* (з 1926 року *Дніпропе́тровськ*, з 2016 року *Дніпро́*). Зафіксовано й архаїзми: *ара́п*, *бо́нна*, *борть*, *бриг*, *бри́кнути*, *бусурма́н*, *казема́т*, *калита́*, *камерди́нер*, *псар*, *пуд*, *пу́щення*, *сиду́ха*, *шму́клер*, *яхонт*. Неологізми початку XXI століття теж залучено до словникового реєстру, зокрема слова, пов'язані з сучасними інформаційними технологіями: *диске́та*, *дисковóд*, *фа́йл*, *фа́йловий*, *факсі́міле*.

У словнику широко представлена сакральна лексика, до прикладу, *Богоро́диця*, *богослужі́ння*, *бого́в*, *бо́жй*, *Всеви́шній*, *севиді́ючий*, *каза́ння*, *Покро́ва*, *про́ща*, *Псалти́р*, *сінь*, *Спас*, *Трі́йця*; заголовне слово *Бог* введено до складу таких сполучень: *д́жувати Бо́гу*, *хвалі́ти Бо́га*, *Бо́гом бере́жений*, *борони́* або *кри́й Бо́же*, *не дай Бо́же*, *ра́ди Бо́га*, *Бог на по́міч*, *хай Бог ми́лує*, *побі́йся Бо́га!*, *спасі́ нас*, *Бо́же*, *дай Бо́же*, *хай Бог про́стїть*, *Бог взяв ко́го*, *їді́ть з Бо́гом*, у складі фразеологічної одиниці *ні Бо́гу сві́чка ні чо́рту кочерга́*, (*жити*) *як у Бо́га за д́вері́ма*.

Терміни позначено ремаркою відповідної галузі науки і техніки: *сигніфіка́т*, *сингармоні́зм*, *флє́ксія*, *флєктивний*, *фонéма*, *фонематичний*, *фрикативний* *nyelv* [мовознавчі], *зволóжувач*, *звукоме́трія*, *шнєк*, *шпунт*, *штабелеуклада́ч* *tűsz* [технічні]; *реаліза́ційний*: *реаліза́ційна ці́на*, *реінвестува́ти*, *реміте́нт* *ker* [комерційні]; *регреа́нт* *jog* [юридичний], *рефра́ктор* *csill* [астрономічний], *рівноку́тник*, *декаéдр* *mat* [математичний], *сказ* *orv* [медичний]. До реєстру залучено лексеми, які належать до певних тематичних груп. До прикладу, назви рослин, подекуди навіть рідкісних: *а́ір* (*Acorus calamus*), *альба́трóс*

(Diomedea), *anís* (Pimpinella anisum), *брат-і-сестра* (Melanpyrum), *вёрес* (Calluna vulgaris), *лешеніяк* (Glyceria), *лінея* (Lonicera), *мату-й-мачуха* (Tussilago farfara).

Угорський читач має можливість ознайомитися з назвами та термінами, які стосуються історії української культури, до прикладу: *вóлок* — földrészleg a XV–XVII. században Galíciában; *гайдама́ка* — hajdamák < kozák felkelő a XVIII. sz.-ban; ukrán lovas katona az 1918–1920-as polgárháborúban>; *Динáмо, гaгáлики* — ukrán népi alkalmi dalok; *гуцу́лка* — 1. hucul; 2. huculka <néptánc>; 3. himzett férfiing; *Лівоберéжна Укpaї́на* — balparti Ukrajna, *шiстдeся́тництвo* — az ukrán értelmiség hatvanas években jelentkező mozgalma; *слобiдськiй* — szabadfaluhoz tartozó, *Слобiдськá Укpaї́на* — Szlobodai Ukrajna.

До заголовних слів залучено багато стійких зворотів. До прикладу, *бáрки* — *взјти* або *схoпiти* за бáрки кoгo; *гaк* — *настрóмити* нaживкy нa гaк; *зaкинyти гaк нa кoгo*; *тyт йoмe й гaк*; *гaрячий* — *пiймáти нa гaрячoмy*; *пiд гaрячy рýкy*; *всiпaти гaрячих*; *гáспiд* — *гáспiд iх знáє*; *нeхáй йoмy гáспiд*; *дo гáспiдy*; *сérцe* — *брáти дo сérця цo*; *брáти зa сérцe*; *бýти бeз сérця*; *бyти нe дo сérця*; *вiддáти сérцe кoмy*; *вiдiйшлo* або *вiдляглo вiд сérця*; *дáти сérцy вóлю*; *дiйнyти дo сérця*; *зaпpoпoнyвáти кoмy рyкy й сérцe*; *мáти сérцe нa* або *прóти кoгo*; *чáрка* — *чáрка терпiння перепóвнилась*, *зaглядáти в чáркy*, *перexилити чáркy*, *пiд чáркoю*.

Як продовження цієї роботи, завдяки старанням Іштвана Удварі і його співробітників, побачив світ сучасний двотомний «Угорсько-український словник» (2005: I. А–Лy, 2006: П. М–Zs). Загальна кількість реєстрових слів у двох томах перевищує 71 тисячу. До сьогодні це найоб'ємніший та найповніший угорсько-український словник [детальніше Bárány 2006, 2007].

У передмові до словника Іштван Удварі розповів про результати, які були досягнуті в рамках лексикографічної програми в Ниредьгазькому інституті. У примітках укладач знайомить користувачів із будовою словникових статей, пояснює скорочення та позначки, а також додає список найважливіших джерел. Словникові статті побудовані таким чином: біля слів перед українським відповідником подано інформацію про відмінювання, належність слова до певної частини мови та групи лексики за значенням, наприклад: *előkelőség -et, -e, -ek* 1. *здáтність, звérхність -ності; величáвість -вості* 2. [*nemeslelkűség*] *благорóдствo -ва; вишукáність -ності* 3. [*személy*] *високoпостáвлeнa особa*. Також подано форми множини родового відмінка: *gyerek дитiна -ни, дiти -тей*.

Лексику, що набула поширення завдяки технічному прогресу, представляють такі слова, як *CD (cédé), CD-lejátszó (cédé-lejátszó), CD-lemez (cédélemez), CD-ROM-meghajtó (cédémeghajtó), CD-tartó, e-mail, e-malez, e-mailezés, fájl, DJ (disc-jockey), display*. Цінність словника вбачаємо і в тому, що сюди залучено такі міжнародні неологізми, як *Mac, megabájt* (або *megabit* чи *megabyte*), *pen-komputer, penputer, printel, printer, printerhenger, web, web-böngésző, weblap, webszerver*, оскільки нині життя вже майже неможливо уявити без цих предметів і понять, за якими здебільшого закріпилися назви-англіцизми.

У словнику наведено й географічні назви: *Ázsia, Debrecen, Luxemburg, Litvánia, Szardínia, Tibet, Tiszántúl* тощо, однак зустрічаються також назви країн, що на сьогодні вже стали історизмами (наприклад, *Csehszlovákia, Jugoszlávia*). Серед заголовних слів є чимало угорських абrevіатур і складноскорочених слів, наприклад: *АРЕН* [Adó- és Pénzügyi Ellenőrző Hivatal] — *Управління податкового і фінансового контролю*, *ÁVÜ* [Állami Vagyongynökség] — *Державне агентство власності*, *МАV* — *Угорська державна залізниця*, *MGK* — *Економічна палата Угорщини*, *ОТР* — *Ощадний банк Угорщини*) *URH* — *УКХ* [ультракороткі хвилі]. Необхідно відзначити, що серед реєстрових слів у словнику вказуються і здрібніло-пестливі форми власних імен, до яких подаються українські зменшувально-пестливі відповідники, наприклад: *Anti* — *Антал* [український відповідник *Антон*], *Bandi* — *Андраш*, *Misi* — *Мишко*, *Pali* — *Павлик*, *Ranni* — *Ганнуся*. Хоча такі аналогії не завжди виправдані.

Укладачі словника подбали, аби до фразеологічних одиниць подати фраземи-відповідники, що використовуються в іншій мові. Так, до заголовного слова «*Marci*», що позначає ласкаву форму чоловічого імені додається стійкий зворот «*él, mint Marci Hevesen*», відповідником до якого вказаний український фразеологізм «*качається, як сир у маслі*».

Відродно, що вміщені у словнику і зразки сленгових лексем, наприклад: *diri* – *direktor* ‘директор’.

Закарпатським угорцям особливо приємно читати українські відповідники історичних назв населених пунктів, що використовувалися до Тріанонського мирного договору. Це, наприклад, *Ungvár* – *Унгар* (звичайно, поряд з офіційним *Ужгород*), прикметник *ungvári* ‘унгарський’.

Таким чином, можемо стверджувати, що під час укладання редактованого Іштваном Удварі «Угорсько-українського словника» була здійснена величезна робота. Науковець разом із колегами створив словник світового рівня, що збагатив культурну спадщину народів, які живуть поруч у Карпатському басейні. Василь Німчук [Німчук 2011: 39] так оцінив лексикографічну діяльність Іштвана Удварі: «Якби він більше нічого не створив, а тільки дві капітальні праці — «Українсько-угорський словник» у VI випусках і двотомний «Угорсько-український словник», І. Удварі увійшов би в історію науки».

Наведене вище демонструє, що Іштван Удварі — багатогранна особистість. Його наукові обшири відомі в усьому слов’янському світі. Василь Німчук [Німчук 2011: 44] наголосив на тому, що науковець залишив невмирущу спадщину, що житиме довгі віки й працюватиме на угорську та слов’янську філологію, а також історичну науку. Дослідження, започатковані Іштваном Удварі, продовжать його учні, молоде покоління славістів.

Література

Б а р а н ь 2016: Барань, Є.: Ласло Деже — дослідник української діалектології. In: *Studia Slavica*. № 61/2. 2016, с. 387–396.

Н і м ч у к 2011: Німчук, В.: Іштван Удварі — історик української мови. In: *In memoriam István Udvari (1950–2005)*. Золтан А. (ред.) Матеріали конференції пам’яті Іштвана Удварі (Ниредьхаза, 25–26 мая 2010 г.). *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 28. Ниредьхаза, 2011, с. 39–44.

Т а р а н е н к о 2003: Тараненко, О. О.: Словозміна української мови. *Ige- és névszórágózás az ukrán nyelvben. Glossarium Ukrainicum* 8. Ниредьгаза – Nyíregyháza, 2003.

А б о н ь і – З о л т а н 2010: Abonyi, A., Zoltán, A.: Udvari István (1950. VII. 14. – 2005. XI. 9). In: *Udvari István élete és munkássága* Иштван Удвари: Биобиблиографический указатель. Zoltán András (szerk.). *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 26. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. Nyíregyháza, 2010.

Б а р а н ь 2006: Bárány, E.: Udvari István Magyar–ukrán szótár 1. A–Ly. (2005). In: *Magyar Nyelv*. № 102. Budapest 2006, с. 108–110.

Б а р а н ь 2007: Bárány, E.: Udvari István Magyar — ukrán szótár 2. M–Zs. (2006). In: *Magyar Nyelv*. № 103. Budapest 2007, с. 502–504.

У д в а р і 1995: Udvari, I.: Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon [Офіційна писемність русинів (карпатоукраїнців) у XVIII ст.]. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.

У д в а р і 2000–2003: Udvari, I.: Ukrán–magyar szótári adatbázis I–VI. *Glossarium Ukrainicum* 2–7. Nyíregyháza, 2000–2003.

У д в а р і 2005–2006: Udvari, I.: Magyar — ukrán szótár I–II. *Glossarium Ukrainicum* 8. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005–2006.

Summary

The merit of István Udvari is enormous in the field of study the history of the Ukrainian language, the Ukrainian and Rusyn historical dialectology, the language of the Bachvanian-Srimski' Rusyns, in the field of Ukrainian studies in Hungary, Ukrainian-Hungarian, Rusyn-Hungarian language contacts, in the field of identification, investigation and publication of the ancient Eastern and Middle Eastern written records; it was he who brought back to science the forgotten linguists, historians and other cultural figures. A six-volume database of the Ukrainian-Hungarian dictionary (Nyíregyhaza, 2000–2003) and a two-volume Hungarian-Ukrainian dictionary (Nyíregyhaza, 2005–2006) have been published by István Udvari.

Key words: István Udvari, the History of Ukrainian language, Ukrainian and Ruthenian historical dialectology, Ukrainian–Hungarian, Hungarian–Ukrainian dictionaries.